

**La'lizâde Abdülbâkî'nin Aşk ve Cezbe Hakkındaki
Görüşlerinin Tasavvufî Açıdan Değerlendirilmesi**

The Sufism Evaluation of La'lizâde Abdülbâkî's Views on Divine Love
and Divine Attraction

Haluk ENÖNLÜ

Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam
Bilimleri Ana Bilim Dalı

Dr. Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Theology, Department of
Basic Islamic Sciences, Eskişehir/ Turkey

henonlu@yahoo.com.tr

ORCID ID: orcid.org/0000-0001-8597-0214

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 26 Ağustos / August 2019

Kabul Tarihi / Date Accepted: 11 Kasım / November 2019

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Aralık / December 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Enönlü, Haluk. "La'lizâde Abdülbâkî'nin Aşk ve Cezbe Hakkındaki Görüşlerinin Tasavvufî Açıdan Değerlendirilmesi/The Sufism Evaluation of La'lizâde Abdülbâkî's Views on Divine Love and Divine Attraction". *kid: kisbu ilahiyat dergisi / journal of kisbu ilahiyat* 2 (Aralık / December 2019/2): 93-109.

DOI:

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/kisbu> | [mailto: ilahiyatdergisi@kisbu.edu.tr](mailto:ilahiyatdergisi@kisbu.edu.tr)

Copyright © Published by Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi, Dini İlimler Fakültesi / Cyprus Social Sciences University, Faculty of Religious Sciences, Nicosia, TRNC

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz*

Aşk ve cezbe tasavvufta eskiden beri kullanılan ve insanı Allah'a ulaştıran en kısa ve etkili yollardan biri olarak kabul edilir. Aşk, Allah'a karşı duyulan aşırı sevgi, cezbe ise, Allah'ın kulunu kendine doğru çekmesi demektir. Sûfiler ilahi aşkı Allah'a ulaşmak için yeterli görmezler. Allah'a ulaşabilmek için Allah'ın da kulunu kendine doğru çekmesi gerektiğini belirtirler. Onlara göre kul ancak bu şekilde Allah'a ulaşabilir. İnsan ne kadar çalışırsa çalışsın ilahî cezbe olmadan hakikat ve marifete ulaşamaz.

XVI. yüzyılın son çeyreğinde ve XVII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nde yaşamış ve Bayramî-Melâmisi olan La'lîzâde Abdülbâkî de (ö. 1159/1746) bu düşünceyi paylaşan mutasavvıflardandır. Onun tasavvufî düşüncelerinin temelinde aşk ve cezbenin olduğu söylenebilir. Onun bu konuda Mevlânâ ve İbnü'l-Arabi'den etkilendiği de ifade edilebilir. Biz bu çalışmamızda La'lîzâde Abdülbâkî'nin tasavvufî görüşlerinin temelinde aşk ve cezbenin olduğunu ve Mevlânâ ve İbnü'l-Arabi'den etkilendiğini karşılaştırmalı olarak ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: *Tasavvuf, La'lîzâde Abdülbâkî, Aşk, Cezbe, Marifet.*

Abstract

Love and divine attraction are considered to be one of the shortest and most effective ways used in Sufism since ancient times and brought man to God. Love means excessive love for Allah and divine attraction means to draw His servant towards himself. Sufis do not see divine love enough to reach God. They say that Allah must also draw His servant towards Him in order to reach Allah. According to them the servant can just reach Allah in this way. No matter how hard a person works, he cannot reach truth and marifet without divine attraction.

La'lîzâde Abdülbâkî, who lived in the Ottoman Empire in the last quarter of the 16th century and in the first half of the 17th century and was a Bayramî-Melâmi, was one of the sufis who shared this idea. It can be said that love and divine attraction forms the basis of his Sufi thoughts. It can be stated that his views on this subject were influenced by Mevlânâ and Ibn al-Arabi. In this study, we will try to reveal comparatively that love and temptation are the basis of the mystical views of La'lîzâde Abdülbâkî and that he is influenced by Mevlana and Ibn al-Arabi.

Keywords: *Mysticism, La'lîzâde Abdülbâkî, Divine Love, Divine Attraction, Marifet.*

GİRİŞ

* "Bu çalışma 02-05-2019 tarihinde tamamladığımız "La'lîzâde Abdülbâkî Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. / This article is extracted from doctorate dissertation entitled "La'lîzâde Abdülbâkî Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri" Ph.D. Dissertation, Eskişehir Osmangazi University, Eskişehir/Turkey, 2019.

İnsanı Allah'a ulaştıran yollar mahlûkatın adedi kadardır. Bununla birlikte bu yolları mahiyetlerine göre tasnif ederek üç ana grupta toplamak mümkündür. Bunlardan birincisi, *Tarîk-i Ahyâr'* dir. İbadet ve amel sahiplerinin yoludur. İkincisi, *Tarîk-i Ebrâr'* dir. Mücâhede ve riyazet sahiplerinin yoludur. Üçüncüsü ise *Tarîk-i Şuttar'* dir. Aşk ve cezbe sahiplerinin yoludur.¹

Aşırı sevgi anlamına gelen aşk ile kulu Allah'a yakınlaştıran ilahi inayet olarak kabul edilen cezbe, tasavvuf tarihi boyunca, özellikle de tasavvuf döneminin başından itibaren, talipleri hakikat ve marifete ulaştırmak için kullanılan manevi eğitim metotlarından birisi olmuştur. Tasavvuf tarihi boyunca birçok sûfi bu metotla eğitim görmüş ve bu metot vasıtasıyla hakikate ve marifete ulaşmıştır.

İlk dönem sûfilerinde genellikle eğitim metodu olarak aşk ve cezbeye çok sık rastlanmaz. O dönemde aşk kavramı mevcut olmakla birlikte genellikle Allah'a karşı duyulan ilahi sevgiyi ifade eder.

İlerleyen dönemlerde ise tasavvufî aşkın teorik ve metafizik temelleri atılmış, aşk, vecd ve cezbeyle dayalı bir tasavvufî düşünce ortaya çıkmaya başlamıştır. Horasan-Nişabur mektebinin karakteristik özelliği olarak belirginleşen bu anlayış, zamanla birçok kişiye ilham kaynağı olmuş ve tasavvufî eğitimde etkili bir eğitim metodu olarak kullanılmıştır.²

La'lizâde Abdülbâkî'ye (ö. 1159/1746) göre de aşk ve cezbe yolu insanı hakikate ve marifete ulaştıran ve diğer bütün yollara göre daha keskin ve daha kısa olan bir yoldur. Bu yolda vuslata erenlerin makamı da, *Tarîk-i Ahyâr* ve *Tarîk-i Ebrâr'* da vuslata erenlerin makamından daha yüksektir. Bu yolun talipleri, Allah'ı sevdikleri için Allah tarafından da sevilmektedirler. Allah'a duydukları sevgi sayesinde kendi benliklerini terk ederek fenâyâ ermişlerdir.

¹ Necmüddin Kübra, *Usûlü Aşere, (Tasavvufî Hayat İçinde)*, çev. Mustafa Kara (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1980), 40-44.

² Ahmed Gazâlî, *Sevânihü'l-Uşşâk, (Mecmûa-i Âsâr-ı Fârsî-yi Ahmed-i Gazâlî İçinde)* haz. Ahmed Mücâhid (Tahran: İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, 1388); bk. Halil Baltacı, "Aşkın Kazandığı Tasavvufî Muhtevası: Ahmed Gazali, Bakli ve İrâkî Çizgisi", *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 34 (Aralık 2014), 23-44.

La'îzâde Abdülbâkî'nin bu düşüncesinin Bayramî-Melâmîliği'nin kabul ettiği ve takip ettiği aşk ve cezbe anlayışı ile paralellik arz ettiği söylenebilir. Biz bu çalışmamızda öncelikle tasavvufta genel olarak kabul gören aşk ve cezbe kavramları hakkında kısa bir malumat verdikten sonra, La'îzâde Abdülbâkî'nin bu konudaki görüşlerini karşılaştırmalı olarak ortaya koymaya ve daha sonra da bir değerlendirme yaparak La'îzâde Abdülbâkî'nin aşk ve cezbe konusundaki görüşlerinin tasavvufta nereye tekabül ettiğini tespit etmeye çalışacağız.

1. TASAVVUFTA AŞK VE CEZBE

Şiddetli ve aşırı sevgi³ anlamına gelen *aşk* kavramı, sevginin son mertebesi ve en mükemmel şekli olarak kabul edilir. Tasavvuf geleneğinde aynı zamanda varlığın aslı ve yaratılış sebebi olarak da kabul edilen aşkı sevgiden ayıran en belirgin özellik ise, *insanın sevgiye, aşkın ise insana hâkim* olması olarak ifade edilir.⁴

İlk sûfilerin genelde aşk kelimesini eserlerinde çok kullanmadıkları, onun yerine Allah sevgisini, *hûb* ve *muhabbet* kelimeleri ile ifade etmeyi tercih ettikleri görülmektedir.⁵ Hatta Ebû Ali ed-Dekkâk'a (ö. 405/1015) göre aşk, sevgide ölçüyü aşma anlamına geldiğinden ve Allah için böyle bir aşırılık düşünülemez olduğundan Allah'ın kuluna duyduğu sevgiye aşk denilemez. Yine Ebû Ali ed-Dekkâk'a göre insan Allah'ı ne kadar severse sevsin, O'nu yeterince ve layıkıyla sevemeyeceğinden dolayı kulun Allah'a duyduğu sevgiye de aşk denemez.⁶ Dolayısıyla Allah'ın kuluna, kulun da Allah'a duyduğu sevgi aşk değildir.

İlk dönem sûfileri, Allah ile kul arasında olan bu sevgiyi, *Allah-kul* açısından ele alarak değerlendirmişlerdir. Onlara göre, Allah'ın kuluna olan

³ Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâ'ü Ulûmi'd-din*, çev. Ahmed Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1985), 2/697.

⁴ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 2. Basım (İstanbul: Kocabalı Yayınevi, 2016), 48.

⁵ Ebû Nasr Abdullah b. Ali b. Muhammed es-Serrâc et-Tûsi, *el-Lüma' fi't-Tasavvuf*, thk. Reynold Alleyne Nicholson (Leiden: Beril Matbaası, 1333/1914), 57-59; Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyri, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, nşr. Zekeriyâ el-Ensârî (b.y: y.y., 1304), 187-193; Ebu Talip Mekki, *Kûtu'l-Kulub*, thk. Asım İbrahim Keyâlî (Beyrut: Dâru'l-İlmiyye, 2005), 2/82-84.

⁶ Kuşeyri, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, 192.

muhabbeti, kuluna hayır irade edip rahmet etmesi, kulun Allah'a olan muhabbeti ise, O'na ibadet ve taatta bulunup rızasının dışına çıkmamasıdır.⁷

Tasavvuf döneminin önemli simalarından olan ve dönemin temellerinin atılmasına büyük katkı sağlayan Cüneyd-i Bağdâdî'nin (ö. 297/909) muhabbet tanımı ise, tasavvuf döneminin aşk anlayışını göstermesi açısından önemlidir. O muhabbeti, "sevenin sıfatlarının yerine sevilenin sıfatlarının geçmesidir" diye tanımlar. Bu tanımı değerlendiren Serrâc da (ö. 378/988) bu tanımın, "*Ben onu sevince gören gözü, işiten kulağı, tutan eli olurum*"⁸ kudsi hadisinin içerdiği manayı ifade ettiğini belirtir.⁹

Bununla birlikte, müteahhirin sûfiler, "*İman edenler Allah'ı şiddetle severler.*" (el-Bakara, 2/165) âyetinde zikredilen "*şiddetle*" tabirine binâen, aşk kelimesinin dinî bir terim olarak ve Allah için kullanılmasını makul görmüşlerdir. Onlara göre aşk, muhabbetin bittiği yerde başlar. Muhabbet kalp için, aşk ise ruh içindir.¹⁰ Ancak aşkın başlaması muhabbetin şiddetine bağlıdır. Muhabbet şiddetli olursa aşk başlar. Muhabbet nurdur, aşk ise ateştir.¹¹ Hakiki aşkın son hedefi ise, âşık ile maşukun asli birliğinin idrakidir.¹² Allah gizli bir hazine iken kendisinin ve sevgisinin bilinip tanınmasını istemiştir. İşte hakiki ve ezeli aşk bu sevgidir.¹³

Tasavvuf tarihinde aşk kavramını muhabbetten ayıran ve inceleyen ilk kişi Ahmed Gazâlî'dir. (ö. 520/1126) Ahmed Gazali, ilim ve marifet ağırlıklı bir tasavvuf görüşüne sahip olan İmam Gazâlî'nin (ö. 505/1111) aksine, aşkı, tasavvufî anlayışının temeline oturtturarak, aşka dayalı bir tasavvuf düşüncesine önderlik etmiştir. Yazdığı eserlerle tasavvufî aşkın teorik ve metafizik temellerini atan Ahmed Gazali'nin tasavvuf anlayışı daha çok

⁷ Ali b. Osman Cüllâbî el-Hücviri, *Keşfu'l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 369-370.

⁸ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Camiu's-Sahih* (İstanbul: y.y., 1992), "Rikâk", 38.

⁹ Serrâc, *el-Lüma'*, 59.

¹⁰ Necmüddin Kübra, *Fevaihu'l-Cemal (Tasavvufî Hayat İçinde)*, çev. Mustafa Kara (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1980), 121.

¹¹ Necmüddin Kübra, *Usûlü Aşere*, 42.

¹² Muhyiddin Muhammed b. Ali b. Muhammed İbnü'l-Arabi, *Fütühâtü'l-Mekkiyye*, nşr: Osman Yahya (Beyrut: Daru'l-Sadr, 1405/1985), 7/565.

¹³ Ahmed Şemseddin Marmaravî, *Risâle-i Tevhid*, (İstanbul: Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Efendi Şer'iyyesi, 1343), 43^a, 55^a-55^b.

Horasan-Nişabur mektebinin karakteristik aşk, vecd ve cezbe tariki üzerinde şekillenerek, kendisinden sonra gelenlere de ilham kaynağı olmuştur.¹⁴

İnsanların Allah'a karşı duyduğu sevgi üç grupta incelenebilir. Bunlardan *birincisi*, sıradan insanların, Allah'ın verdiği nimetler sebebi ile duydukları sevgidir. *İkincisi*, sadık ve tahkik ehlinin, Allah'ın ilmine ve kudretine nazar etmek ve iradeyi ve beşerî sıfatları yok etmek suretiyle ilâhî sırlara vakıf olmaları neticesinde duydukları sevgidir. *Üçüncüsü* ise, âriflerin Allah'a karşı duydukları karşılıksız ve sebepsiz sevgidir ki, sûfiler nazarında *hakiki aşk* da budur.¹⁵

Allah sevgisi kalbe iki şekilde yerleşir. *Birisi*, mâsivayı terk etmek, diğeri ise, ibadet ve tâatla mârifeti arttırmak. İnsanda muhabbet ancak salih amel vasıtası ile doğar. İnsanı dağların ve taşların yüklenmediği emaneti yüklenmeye sevk eden, ilahî aşk isti'dâdıdır. Nefse galebe çalmak ve fenâfillaha ermek için en etkili ve kestirme yol, aşk yoludur¹⁶

Cezbe ise tasavvufta, kulu Allah'a yaklaştıran ilahî inayet olarak tarif edilir.¹⁷ Cezbe, Allah'ın sevdiği kulunu, kalbinden perdeleri kaldırarak, çalışma ve gayreti olmadan, yakîn nuru ile birden bire manevi makamlara yükseltmesidir. Bu Allah'ın kuluna bir lütfudur. Allah bu cezbe ile kuluna, kendine ulaşması için gerekli olan mücadele arzusu ve gayreti kazandırır.¹⁸

Başka bir ifadeyle, cezbe, sûfiler arasında, kalbe ansızın gelen ilahî tecellilerin tesiriyle vukû bulan ilahî bir çekim halini ve bunun sonucunda ulaşılan üst düzey bir müşâhede makamını ifade eder. Ayrıca sûfilerce, kesbi

¹⁴ Ahmed Gazali, *Sevânihi'l-Uşşâk*, 23-44; Süleyman Uludağ, "Aşk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 4/12; Ayrıca Ahmed Gazali'nin hayatı ve tasavvufî görüşleri hakkında bilgi için bk. Halil Baltacı, "Saf Aşkın Üstadı: Ahmed Gazali ve Tasavvufî Anlayışı", *Tasavvuf İlmî ve Araştırma Dergisi* 32, (Aralık 2013), 1-14; Süleyman Uludağ, "Ahmed el-Gazzâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 2/70.

¹⁵ Serrâc, *el-Lüma'*, 57-59.

¹⁶ Hasan Kâmil Yılmaz, *Tasavvuf Meseleleri* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2016), 146.

¹⁷ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 185.

¹⁸ Hasan Kâmil Yılmaz, "Cezbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 7/504.

olarak değil, vehbi olarak ihsan edilen ve normal bir sülûka göre daha hızlı yol kattiren ilâhi bir lütuf olarak görülür.¹⁹

Sûfiler, “Allah dilediğini kendine çeker” (el-Şura, 42/13) âyetini ve “Allah'ın kuluna olan cezbese, ins ve cinnin amellerine denktir”²⁰ hadisini cezbeye delil sayarak, cezbeyi, sülûk ve amel ile beraber telakki ederler. Onlara göre, sülûka bağlı olmayan cezbe makbul sayılmaz. Nitekim İmam-ı Rabbâni cezbeyi, sülûkunu tamamlayanların ve sülûk görmeyenlerin cezbese olmak üzere ikiye ayırır. Ona göre, sülûk görmeyenlerin cezbese, nefsin afetlerinden kurtulamadıkları için kalbîdir. Nefsin etkisinden kurtulanların ise ruhîdir.²¹

Ayrıca zikir ve sohbetlerde kalbinde meydana gelen varidata dayanamayarak kendinden geçen ve kendilerini nara atan kişilerin davranışlarına da *cezbe* denir. Ancak bu tür cezbe genel olarak Cüneyd-i Bağdâdî gibi bazı mutasavvıflarca pek muteber sayılmamıştır.²²

2. LA'LİZÂDE ABDÜLBÂKÎ'DE AŞK

La'lizâde Abdülbâkî'nin aşk konusundaki görüşleri, sûfiler nazarında hakiki aşk ya da âriflerin aşkı olarak bilinen ilahî sevgiyi temsil etmektedir. Ona göre; âşık, hakiki aşk ateşi ile yanıp mahbubunun zatında yok olan ve böylelikle de bekâya eren kişidir. Böyle bir âşık, aşkı sayesinde mahbubunda fâni olur ve seyrifillah makamına ulaşır. Makamı hayret olur. “Bilesiniz ki, Allah'ın dostlarına korku yoktur, onlar mahzun da olmayacaklardır” (el-Yunus, 10/62) rütbesine nâil olur. Havf ve recâdan kurtulur ve makam-ı ihlâsa vâsıl olur. Nice mârifet-i ilâhiyye ve ilhâmât-ı rabbaniyyeyi müşâhede eder. Cem makamına ve vahdete varır. Kendinden hiçbir eser kalmaz. *Ayn-ı aşk* olur. La'lizâde Abdülbâkî'ye göre, “Rahman'ın cezbelerinden öyle bir cezbe vardır ki, insanların ve cinlerin ameline denktir”²³ hâli bu haldir. Bu hâli tatmayan bilmez. Öyle bir lezzettir ki tarif edilemez. Bu makama gelen başka lezzet istemez. Başka bir canan istemez. Bu makamdaki sevginin alameti gözyaşdır. Bu gözyaşının damlası kişi için cihana

¹⁹ Nurullah Koltaş, “Tasavvufta Bir Taarruf ve Mükâşefe İmkânı Olarak Cezbe”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 17/1, (Haziran 2017), 121-135.

²⁰ İsmail b. Muhammed Acluni, *Keşfu'l-hâfa* (Beyrut: y.y. 1351), 1/1069.

²¹ Yılmaz, “Cezbe”, 7/504.

²² Serrâc, *el-Lüma'*, 385; Hücviri, *Keşfu'l-Mahcûb*, 461-466.

²³ Acluni, *Keşfu'l-hâfa*, 1/1069.

denktir. Bu muhabbet, bütün ilâhi nurlara vesile olur.²⁴ Bu makama ulaşan âşık, pervane gibi aşk ateşinde yanar. Dert çeker ama bunu izhâr etmez.²⁵

La'îzâde Abdülbâkî aşkı, insanı Allah'a ve fenafillah makamına ulaştırır ve insanın ebedî kurtuluşuna vesile olan en keskin ve en kestirme yol olarak görmektedir. Ona göre insanın bu mertebeye ulaşması aşkında derinleşmesine bağlıdır. İnsanın mâsivayı kalbinden atarak, hatta kendi varlığını dahi unutarak Allah'a ulaşması, ancak karşılıksız ve katıksız bir aşk sayesinde mümkündür.

Başka bir ifade ile aşk ateşi ile yanan ve aşk ateşine müptela olan bir kimsenin derdine ancak Allah derman olabilir. Onu sadece Allah tatmin edebilir. İnsan vuslata erince de kalbinde taşıdığı aşk ateşi onu tamamen yakar ve bitirir, geriye sadece Allah kalır. İnsanın benliği aşk ateşi ile yok olunca kendi varlığını da unutur.²⁶

Aşkı varlığın özü ve benlik dönüşümünün en etkili vasıtası olarak gören Mevlânâ'ya (ö. 672/1273) göre bütün sülûk uygulamalarının ortak gayesi, sâlikin gönlünde ilahî aşkı uyandırmaktır. Ona göre aşk, Allah ile kul arasında bir bağıdır ve insan bu bağ vasıtası ile benliğinden kurtularak Allah'a ulaşır. Başka bir ifade ile aşk, insanın içinde hissettiği ilahî bir tecellidir. Aşkta yoksun olan bu ilahî nurdan ve tecelliden de mahrum kalır. Hz Peygamber (sav), Allah'a duyduğu aşk ile miraca yükselmiştir. İnsan ilâhi esrâra ancak aşk ile muttali olabilir. Mevlânâ'ya göre aşkı olmayan insan mana âleminden bir koku dahi alamaz. Aşk bu âleme ait bir sıfat olmadığından dolayı da bu dünyanın söz kalıpları ile anlatılamaz. Aşkı bilmek ancak âşık olmakla mümkün olur. Aşk insanın çekeceği sıkıntı ve çilelerle olgunlaşır. Çilesi olmayanın aşkı olmaz. Bundan dolayı sülûkunu tamamlamayan aşkını da kaybeder. Sâlik ancak mâsivadan ve mevhum benliğinden aşk vasıtası ile kurtulur. Kahrı da lütfu da bir görmeyenin aşkı tam olmaz ve aşk, ancak yapılan kulluk ve ibadetler neticesinde elde edilebilir.²⁷

²⁴ La'îzâde Abdülbâkî, *Hedîyyetü'l-Müşâtâk fi Şerhi Mesleki'l-Uşşâk*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, 636), 223^b-224^a.

²⁵ La'îzâde, *Hedîyyetü'l-Müşâtâk fi Şerh-i Mesleki'l-Uşşâk*, 224^a.

²⁶ Mohammed Rustom, "The Water and Fire of Love", *Uluslararası Hacı Bayram Veli Sempozyumu* (Ankara, 14-16 Aralık 2012), Ed. Ahmet Cahit Aksever. (Ankara: Kalem Eğitim Kültür Akademi Derneği, 2016), 539-547.

²⁷ Osman Nuri Küçük, *Mevlana'ya Göre Manevi Gelişim*, 6. Basım (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 667-676.

2. 1. La'lizâde Abdülbâkî'nin Aşka Dair Görüşleri İle İbnü'l-Arabi ve Mevlânâ'nın Görüşleri Arasında Bir Mukayese

La'lizâde Abdülbâkî ile Mevlânâ'nın aşk hakkındaki görüşleri arasında büyük bir benzerlik vardır. Her ikisi de mâsivayı ve benliği terk ederek Allah'a ulaşmanın en etkili yolunu aşk yolu olarak görürler. Her ikisine göre de aşk ilahî bir lütuftur. Çalışarak elde edilmekten ziyade Allah'ın kullarına bahşettiği hususi bir nimettir ve aşk, ilahî tecellilere mazhar olmanın en büyük vesilesidir. Allah aşkı bu âleme ait olmadığından dolayı da tarif edilemez ve tatmayan bilemez. Ancak La'lizâde Abdülbâkî'nin aşk anlayışında, Mevlânâ'dan farklı olarak İbnü'l-Arabi'nin (ö. 638/1240) aşk anlayışında mevcut olan Vahdet-i vücud anlayışının etkileri görülmektedir. İbnü'l-Arabi'ye göre, insanı Allah'a yaklaştıran, insanın Allah ile birliğini tesis edip külli aşk ile bütünleştiren *ilâhi aşk*'tır.²⁸ Bununla birlikte, İbnü'l-Arabi'nin aşk anlayışı, Mevlânâ'nın aşk anlayışı kadar keskin değildir.

Mevlânâ aşkı kalbin ve dinin özü olarak görürken, İbnü'l-Arabi de aşkı, insanı hakikate ulaştıran bir araç olarak görür. Mevlânâ'ya göre aşk, âlemi var eden, mahlukâtı harekete geçiren ve insan kalbinde kesret içinde vahdeti meydana getiren ilahî bir güçtür. Allah güzeldir ve bütün güzellikler Allah'tan kaynaklanmaktadır. Her şey ilahî güzellikten neş'et ettiği için seilmeye layıktır.²⁹

İbnü'l-Arabi'ye göre ise eğer insan Allah'a bağlanır ve ona âşık olursa, sevgilisi Allah olur. Sevgisinde öyle bir makama ulaşır ki, yaratılanlara karşı duyulan sevginin çok ötesine geçer ve Allah'ın aşkında yok olur. Allah'ı müşâhede ettikçe aşkı artar. Kişinin Allah sevgisinde fenâyâ ermesinin ve bu sevgide boğulmasının sebebi ise, Allah'ın insanı kendi suretinde yaratması ve Allah'ın esma ve sıfatlarına mazhar olması dolayısıyla'dır.³⁰ Allah kulunu, kendi kemâline "ayna", saltanatına ve hâkimiyetine vasita olduğu için sever³¹ ve bu sevgi ilk önce Hakk'tan kula doğru tecelli eder. Allah'tan gelen bu *ilâhi*

²⁸ İbnü'l-Arabi, *Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, 12/565.

²⁹ William C. Chittuck, *Rumi ve Mevlevilik*, çev. Safi Arpaguş, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (Mevlana Özel Sayısı), 14 (Haziran 2005), 709-727.

³⁰ Muhyiddin İbnü'l-Arabi, "İlâhi Aşk", çev. Mahmut Kanık (İstanbul: İnsan Yayınları, 2017), 36-37.

³¹ Sadreddin Konevi, *Nefhâtü'l-İlâhiyye, İlâhi Nefhalar*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: İz Yayınları, 2012), 68.

aşk tecellilerine mazhar olanlar ise, Allah'a karşı bir sevgi duymaya başlarlar ve O'na âşık olurlar.³²

İbnü'l-Arabi, sevgiyi, vahdet-i vücud esasına bağlı kalarak açıklamış, sevginin zâhirde farklı olsa da öz itibariyle bir olduğunu ifade etmiştir. Sevgiyi Allah'ın bir sıfatı olarak gören İbnü'l-Arabi, onun Allah'ın bir sıfatı olması hasebiyle de sonsuz olduğunu belirtmiştir.³³

Mevlânâ'nın tasavvuf anlayışı aşk üzerine kurulu iken, İbnü'l-Arabi'nin tasavvuf anlayışı, ilim ve mârifet ağırlıklı olmakla birlikte, Vahdet-i vücud, dolayısıyla da Allah'ın esma ve sıfatları üzerine kurulmuştur. La'lizâde Abdülbâkî'nin aşk anlayışında ise her ikisinin de tesirini görmek mümkündür. La'lizâde Abdülbâkî'nin aşk anlayışı, Mevlânâ'nın-ki kadar keskin, ama İbnü'l-Arabi'nin-ki kadar da Vahdet-i vücud anlayışına uygundur.

3. LA'LİZÂDE ABDÜLBÂKÎ'DE CEZBE

La'lizâde Abdülbâkî, aşk ateşi ile yanan bir Hakk âşığının, Allah'a ulaşmak için çıktığı yolda, Allah'ın hususi inayetine mazhâr olacağını ve Allah'ın onu kendine doğru manen çekip yaklaştıracığını, onu cezbedeceğini belirtir.³⁴

La'lizâde Abdülbâkî'ye göre *cezbe*, Allah'ın kendini seven ve kendine ulaşmak isteyen kullarına özel bir lütfudur. Kulu Allah'a yakınlaştıran bu cezbenin alameti ise, aşk ateşi ile kalbinden bütün mâsivayı atıp, tam bir teveccüh ile Allah'a müteveccih olmaktır. İbrahim'in, (as) ateşe atılırken Allah'a teslim olduğu gibi, Allah'a teslim olup, mukteza-yı aşk ne ise, ona razı olmaktır. Dünya lezzetlerini, nefis ve hevâyı terk etmektir. Bunun neticesinde, Allah'ın lütfedeceği bu cezbe ile "Ey ateş! İbrahim için serinlik ve esenlik ol" (el-Enbiya, 21/69) nidası zuhur eder ve insanın aşk ateşi rabbanî ilham ve marifetle gülistanına döner. Beşeriyetten sıyrılarak, kalbi bir nevi cennete döner. Sonra kendi varlığı alınır ve sadece aşk kalır. Sonra aşk ateşi alevlenir ve bütün

³² Muhyiddin İbnü'l-Arabi, *Tedbirât-ı İlâhiyye*, çev. ve şrh. Ahmed Avni Konuk, haz. Mustafa Tahralı (İstanbul: İz Yayınları, 2004), 63-64.

³³ Ebu'l-Alâ Afifi, *Tasavvuf, İslâm'da Manevî Hayat*, çev. Ekrem Demirli-Abdullah Kartal (İstanbul: İz Yayınları, 2015), 207-213.

³⁴ La'lizâde, *Hediyetü'l-Müşâkâ fi Şerhi Mesleki'l-Uşşâk*, 213^a.

mâsivayı yakar. Ne söz kalır ne de lisân. Her şey silinir gider. Sadece rü'yet kalır. Gören ve görülen bir olur. Sadece Allah kalır.³⁵

La'îzâde Abdülbâkî'ye göre, Allah'ın kulunu kendine yaklaştırmasının sebebi kulun kalbinden mâsivayı atarak tam bir teveccüh ile Allah'a yönelmesinden dolayıdır. Allah, nefsin ve hevâsını terk ederek Allah'a teslim olma gayreti içinde olan kulunun kalbine, onu kendine yakınlaştıracak bir sevgi, bir aşk ateşi lütfeder. Bu aşk ateşi, aynı zamanda Allah'ın kulunu kendine çekmesi, kendine doğru yakınlaştırması demektir. La'îzâde Abdülbâkî'ye göre, Allah, bu aşk ateşi ile kulunun kalbinden mâsivayı, nefis ve hevâyı çıkartarak onu fenâ makamına ulaştırır.

La'îzâde Abdülbâkî'nin görüşlerinden ve buraya kadar anlatılanlardan sonra cezbe için iki şekilde anlayabiliriz. Birincisi, rivayete göre, Hz. Peygamber'i (sav) öldürmeye giden Hz. Ömer'in, eniştesinin evinde duyduğu Kur'ân sesiyle imana gelmesi gibi, Allah'ın kulunu hidayete erdirmek için kendine cezbetmesi, diğeri ise, yoğun manevi duyguların yaşanması neticesinde insanın kendinden geçecek hale gelerek, ilahî birtakım hakikatlere muttali olması ve bu vesile ile Allah'ın kulunu manevi olarak, normal sülûkta olmayacak şekilde, manen terakki ettirmesidir.

3. 1. La'îzâde Abdülbâkî'nin Cezbeye Dair Görüşleri İle Mevlânâ'nın Görüşleri Arasında Mukayese

Mevlânâ'ya göre cezbe ise benlik dönüşümünü tahakkuk ettirecek ilâhî tecelliyi ifade eder. Mevlânâ'ya göre sâlikin aşk ile hedeflediği, sevgilinin bu cezbisine ulaşabilmektir. Cezbe aşka sebep olurken, aşk da cezbeyle ulaşır. Sâlikin zorlu sülûkundan sonra, sâlikin kalbinde aşk ateşi yanmaya başlar. Sâlik bu aşk ateşi ile pişip olgunlaşır. Bundan sonra, bu zorlu süreci tamamlayan sâliki fenâyâ ulaştıracak olan *ilâhi cezbe* lütfedilir. Bu makama gelen sâliki *ezeli ene* verilerek, çalışmakla elde edemeyeceği ilahî lütuflar bahşedilir.³⁶

La'îzâde Abdülbâkî de Mevlânâ da aşk ve cezbe için sâliki fenâyâ erdirecek bir vasita olarak görürler. Onlara göre Allah'ın kulunu kendine çekmesi cezbe, kulun Allah'a yönelmesi ise aşktır. La'îzâde Abdülbâkî'ye göre sâlik, aşk ve

³⁵ La'îzâde, *Hediyetü'l-Müşâk fi Şerh-i Mesleki'l-Uşşâk*, 213^a-214^b.

³⁶ Küçük, *Mevlana'ya Göre Manevi Gelişim*, 747-748.

muhabbette ifnâ olup ehl-i fenâ olur.³⁷ Mevlana'ya göre de sâlik, cezbe vasıtası ile fenâyâ erer.

La'îzâde Abdülbâkî, müridin, manevi terakkisini ve aradaki perdelerin kalkarak ilâhî sırlara mazhar olmasını sağlayan ilâhî aşkı ve cezbeyi elde edebilmesi için bir vesileye ihtiyacı olduğunu belirtir. Bu vesile ise, hakiki cezbe sahibi olan ve Nur-ı Muhammed'e mazhar olmuş olan kâmil bir mürşiddir. Sâlik bu aşkı ve cezbeyi ancak hakiki bir mürşid vasıtası ile elde edebilir.³⁸

La'îzâde Abdülbâkî, sâlikin ilâhî aşkı ve cezbeyi elde edebilmek için, *birisi*, manevi rehberliği, *diğeri ise*, sâlikin süratli bir şekilde terakki etmesini sağlayan *nazarı*, olmak üzere mürşidine iki sebepten dolayı ihtiyaç duyduğunu belirtir. Ona göre, bu nazarın tesir edebilmesi için de sâlikin aşk ateşine sahip olması gereklidir. Eğer sâlik bu aşka sahip değilse, mürşidin nazarı ona fayda vermez. Mürşidin nazarı vuku bulunca da ilk önce derunundan kesret izâle olur, sonra da ilâhî aşka ulaşır.³⁹

La'îzâde Abdülbâkî'ye göre, aşk ve cezbeye tâlip olan sâlikleri bekleyen bazı tehlikeler vardır. O, aşk ile meczub olanların bazen aşkın şiddeti ile kendilerinden geçebileceklerini, *vecd* haline girebileceklerini ve burada bazı sırlara muttali olabileceklerini belirtir. Ancak ona göre, bu sırlara muttali olanlar, sırlarını ve *vecd* halinde duyduklarını ve hissettiklerini yabancılara söylememeleri gerekmektedir. Çünkü ona göre, yabancılar onların hallerine vakıf olmadıkları için onları anlamayabilirler.

Hatta âşıklar zikir esnasında *vecd* halinde iken bazen uygunsuz sözler de söyleyebilirler. Bu sözler küfür de işmam edebilir. Bundan dolayı da sülûku *cezbe* ile olan sâlikler, zevkleri olmayan ve tevhidi taklidi olanlarla aynı zikir halkasına da girmemelidir. Sülûku *cezbe* ile olan sâlikler, kendi zikir halkalarını oluşturmalı, yabancıları da bu halkaya almamalıdır.⁴⁰

La'îzâde Abdülbâkî'ye göre, sâliki bekleyen *ikinci* tehlike, sâlikin elde ettiği bu ilâhî tecellileri kendisinden bilmesidir. Hakiki ilâhî cezbeye mazhâr olan âşıklar, bu cezbenin etkisi ile beşeriyetten soyutlanarak, nefsin ve beşerî

³⁷ La'îzâde, *Hediyyetü'l-Müştâk fi Şerh-i Mesleki'l-Uşşâk*, 222^a.

³⁸ La'îzâde, *Hediyyetü'l-Müştâk fi Şerh-i Mesleki'l-Uşşâk*, 209^a.

³⁹ La'îzâde, *Hediyyetü'l-Müştâk fi Şerh-i Mesleki'l-Uşşâk*, 213^a-214^b.

⁴⁰ La'îzâde Abdülbâkî, *Mebde ve Meâd* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, 636), 75^b-79^a.

vasıfların tehlikesinden kurtulurlar. Tecelliyat-ı zât ve sıfata mazhâr olurlar. Beşerî sıfatlardan soyutlanırlar. Cezbeden çıkınca geri dönerler. Ancak bu hâl sâlikin kendi fazileti değildir.⁴¹ Sâlik aşk ve cezbe yolunda elde ettiği bu lütufları kendinden bilmemelidir. Bu ilâhî tecellilerin ve lütufların Allah'tan olduğunu, mürşidinin de buna vesile olduğunun farkında olmalıdır. Aksi takdirde, elde ettiği bütün ilâhî tecellileri kaybedebilir.⁴²

Sâliki bekleyen üçüncü tehlike ise, sâlikin aşk ve cezbe vasıtasıyla elde ettiği bu manevi kuvveti gereksiz şekilde heba etmemeli, kalbin ve bedenın tâatı için kullanılmalıdır. Sâlik, elde ettiği bu *Rahmânî cezbeyi*, gerektiği gibi kullanabilirse, benliğinden ve kesretten tecerrüd ederek, Allah'ın zâtî sıfatlarına mazhar olup, *yeryüzündeki Allah'ın halifesi* olma şerefine nâil olur.⁴³

La'lizâde Abdülbâkî'ye göre, bu tehlikelerden kurtulabilmek için yapılması gereken, bir mürşidin terbiyesine girip onun sözünden çıkmamaktır. Ancak bu mürşid, aşk ve cezbeğe sahip kâmil bir mürşid olmalıdır.⁴⁴ Ona göre, aşk ve cezbe yoluna tabi olmayan bir mürşid bu yolda gerektiği gibi rehberlik yapamayabilir.

SONUÇ

Allah'a ve mârifetine ulaşmak için yapılan çalışmaların neticesinde insanın Allah'a yaklaştığını söylemek mümkündür. İnsanın Allah'a yaklaşmak için gösterdiği bu gayretlerin yanı sıra bir de Allah'ın kulunu kendine çekerek yakınlaştırması vardır ki, *İlâhî çekim* ya da *cezbe* denilen bu yakınlaştırma ile Allah, aradaki bazı perdeleri kaldırarak kuluna kendini tanıtır ve onu ilâhî tecellilere mazhar eder. Ancak insanın bu ilâhî lütfâ nail olabilmesi kalbindeki ilâhî aşka bağlıdır. Bu aşk ise Allah'a talip olan insanın, kalbinden bütün mâsıvayı atarak, hatta kendi benliğini dahi terk ederek, ihlas ve samimiyetle yapacağı ibadet ve tâat neticesinde kalbe verilen rabbanî bir lütuftur. Aslında, aşk, cezbeğe cezbe de aşka bağlıdır denebilir. Aşk, cezbeyi, cezbe de aşkı doğurur. Yapılması gereken, ilâhî ahlâkı ve takvayı elde edebilmek ve rıza-yı ilahiyeye ulaşabilmek için, şeriat dairesi içinde ihlasla cehd ve gayret etmektir.

⁴¹ La'lizâde, *Mebde ve Meâd*, 88^a-91^a.

⁴² La'lizâde, *Mebde ve Meâd*, 75^b-79^a.

⁴³ La'lizâde, *Mebde ve Meâd*, 40^b-41^a.

⁴⁴ La'lizâde, *Mebde ve Meâd*, 75^b-79^a.

Denebilir ki, aşk ve cezbe ilahî bir lütuftur. Çalışmakla elde edilemez ama bu lütfâ erenler, onu elde etmek için gayret edenlerdir.

La'îzâde Abdülbâkî'nin aşk ve cezbe konusundaki düşüncelerine bakıldığında ise, onun, *aşk, cezbe ve muhabbet* sahiplerinin yolu olarak kabul edilen *şuttar tariki'*ne⁴⁵ mensup olduğu ve kuru bir zühd anlayışından ziyade aşk ve cezbeyle dayalı seyr ü sülûk anlayışını benimsediği söylenebilir. Onun aşk ve cezbe konusunda Bayramî-Melâmîleri'nin görüşlerini benimsediği de söylenebilir. Nitekim, Bayramî-Melâmîleri, özellikle de Hamzavîler, aşkı ve cezbeyle sülûkun esası olarak kabul etmektedirler.⁴⁶ Onlara göre sâlikin âlâ-yı illiyyine yükselişi ilâhî cezbe ile olur ve sâlik, dünyayı ve mâ-fi-hâyı terk etmedikçe de aşkı elde edemez.⁴⁷ La'îzâde Abdülbâkî'ye göre de hakikate ve marifete ulaşmak ilahî cezbe sayesinde olur. Ancak bu ilahî cezbeyle cezbeden ilahî aşktr.

Bununla birlikte La'îzâde Abdülbâkî'nin aşk ve cezbe anlayışının, Mevlânâ'nın aşk ve cezbe anlayışı ile paralellik gösterdiğini, İbnü'l-Arabî'nin aşk ve cezbe anlayışından da etkilendiğini söylemek mümkündür. La'îzâde Abdülbâkî'nin aşk anlayışı Mevlânâ'nın ki kadar keskin, İbnü'l-Arabî'nin-ki kadar da vahdet-i vücud temellidir.

Bütün bunlara ilaveten, La'îzâde Abdülbâkî'nin, *varlığın temelinde aşk ve sevginin olduğu* düşüncesi Japon bilim adamı Masaru Emoto'nun su kristalleri ile ilgili tespitleri ile de telif edilebilir. Emoto'ya göre su cansız bir madde değildir. Duyguları algılayabilen ve ona göre tepki verebilen bir maddedir. Onun tespitine göre, su kristalleri sevgi ve ahenk dolu bir his, bir dua veya etki ile karşılaştıklarında güzel ve düzgün bir yapıya sahip olurken, kötü bir etki veya tavır ile karşılaştıklarında ise kaotik bir şekle ve hâle dönüşmektedirler.⁴⁸ Emoto'nun bu tespiti, maddeyi oluşturan bütün atom parçacıkları için geçerli olduğu varsayıldığında, La'îzâde Abdülbâkî'nin bu düşüncesinin doğru

⁴⁵ Necmüddin Kübra'ya göre talibi Hakk'a ulaştıran yollar çok fazla olmakla birlikte genel olarak üç ana grupta toplanabilir. Birincisi, ibadet ve amel sahiplerinin yolunu temsil eden *Tarîk-i Ahyâr*, ikincisi, mücâhede ve riyazet sahiplerinin yolu olarak kabul edilen *Tarîk-i Ebrâr*, üçüncüsü ise, aşk, cezbe ve muhabbet sahiplerinin yolu olan *Tarîk-i Şuttardır*. bk. Kübra, *Usûlu Aşere*, 40-44.

⁴⁶ Yılmaz, "Cezbe", 7/504.

⁴⁷ Mehmed Amiki, *Risâle-i Beyân-ı Hamzaviyye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi, 764), 64^a.

⁴⁸ Masaru Emoto, *Message From Water* (Tokyo: HADO Kyoikusha, Co., Ltd, 1999); Masaru Emoto, *Hidden Messages in Water* (New York: Sunmark Publishing, Inc, 2001), (Erişim 01 Ağustos 2018).

olduğu ve dolayısıyla da insanın manevi yolculuğunun ve terakkisinin, hatta insan-ı kâmil mertebesine ulaşabilmesinin temelinde aşk ve sevginin olduğu ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

Abdülbâkî, La'lizâde. *Hediyetü'l Müştâk fi Şerhi Mesleki'l Uşşâk*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, 636/178^b-225^a.

Abdülbâkî, La'lizâde. *Mebde ve Meâd*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, 636/1^b-111^a.

Acluni, İsmail b. Muhammed. *Keşfu'l-hâfa*. 2 Cilt. Beyrut: y.y. 1351/1932.

Amiki, Mehmed. *Risâle-i Beyân-ı Hamzaviyye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi, 764/61^b-68^b.

Baltacı, Halil. "Aşkın Kazandığı Tasavvufi Muhteva: Ahmed Gazali, Bakli ve Irâkî Çizgisi". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 34 (Aralık 2014), 23-44.

Baltacı, Halil. "Saf Aşkın Üstadı: Ahmed Gazali ve Tasavvufi Anlayışı". *Tasavvuf İlmî ve Araştırma Dergisi* 32 (Temmuz 2013), 1-14.

Buhâri, Muhammed b. İsmail. *Camii's-Sahih*. 8 Cilt. İstanbul: y.y., 1992.

Chittick, William C. *Rumi ve Mevlevilik*. çev. Safi Arpaguş. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 14, (Mevlana Özel Sayısı), (Haziran 2005), 709-727.

Ebu'l-Alâ Afifi. *Tasavvuf, İslâm'da Manevi Hayat*. çev. Ekrem Demirli - Abdullah Kartal. İstanbul: İz Yayınları, 2015.

Emoto, Masaru. *Hidden Messages in Water*. New York: Sunmark Publishing, Inc, 2001, Erişim 1 Ağustos 2018. <http://www.masaru-emoto.net/english/entop.html>

Emoto, Masaru. *Message From Water*. Tokyo: HADO Kyoikusha, Co., Ltd, 1999, Erişim 1 Ağustos 2018. <http://www.masaru-emoto.net/english/entop.html>

Gazzâli Ahmed. *Sevânihü'l-Uşşâk (Mecmûa-i âsâr-ı Fârsî-yi Ahmed-i Gazali İçinde)*. haz. Ahmed Mücâhid, Tahran: İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, 1388.

Gazzâli, Ebu Hâmid Muhammed. *İhyâ'ü Ulûmi'd-din*. çev. Ahmed Serdaroğlu. 4 Cilt. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1985.

Hücviri, Ali b. Osman Cüllâbî. *Keşfu'l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.

İbn Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed. *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*. nşr. Osman Yahya. 14 Cilt. Beyrut: Daru'l-Sadr, 1405/1985.

İbnü'l-Arabi, Muhyiddîn. "İlâhi Aşk". çev. Mahmut Kanık. İstanbul: İnsan Yayınları, 2017.

İbnü'l-Arabi, Muhyiddîn. *Tedbirât-ı İlâhiyye*. çev. ve şrh. Ahmed Avni Konuk. haz. Mustafa Tahralı. İstanbul: İz Yayınları, 2004.

Koltaş, Nurullah. "Tasavvufta Bir Taarruf ve Mükâşefe İmkânı Olarak Cezbe". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 17/1 (Haziran 2017), 121-135.

Konevi, Sadreddin. *Nefehâtü'l-İlâhiyye, İlâhi Nefhalar*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.

Kuşeyri, Abdulkerim b. Hevâzin. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. nşr. Zekeriya el-Ensâri. b.y.: y.y., 1304.

Kübra, Necmüddin. *Fevaihu'l-Cemal (Tasavvufi Hayat İçinde)*. çev. Mustafa Kara. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1980.

Kübra, Necmüddin. *Usûlü Aşere (Tasavvufî Hayat İçinde)*. çev. Mustafa Kara. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1980.

Küçük, Osman Nuri. *Mevlana'ya Göre Manevi Gelişim*. 6. Basım. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.

Marmaravî, Ahmed Şemseddin. *Risâle-i Tevhid*. İstanbul: Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Efendi Şer'iiyesi, 1343, 1^a-60^b.

Mekki, Ebu Talip. Mekki. *Kûtu'l-Kulub*. thk. Asım İbrahim Keyâli. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmiyye, 2005.

Rustom, Mohammed. "The Water and Fire of Love". *Uluslararası Hacı Bayram Veli Sempozyumu* (Ankara, 14-16 Aralık 2012). ed. Ahmet Cahit Aksever. 539-547. Ankara: Kalem Eğitim Kültür Akademi Derneği, 2016.

Serrâc, Ebu Nasr Abdullah b. Ali b. Muhammed. *el-Lüma’ fi’t-Tasavvuf*. thk. Reynold Alleyne Nicholson. Leiden: Beril Matbaası, 1914.

Uludağ, Süleyman. “Ahmed el-Gazzâlî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/70. Ankara: TDV Yayınları, 1989.

Uludağ, Süleyman. “Aşk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/11-17. Ankara: TDV Yayınları, 1991.

Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2016.

Yılmaz, Hasan Kâmil. “Cezbe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/504. Ankara: TDV Yayınları, 1993.

Yılmaz, Hasan Kâmil. *Tasavvuf Meseleleri*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2016.